

Шмітько Валентин Вікторович,
аспірант кафедри криміналістики
та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ

ВСТАНОВЛЕННЯ ВИНУВАТОСТІ ОСОБИ, ФОРМИ ВИНИ, МОТИВУ Й МЕТИ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИХ ОБСТАВИН, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВопорушень

Проблеми корупції в Україні, серед яких – системність вчинення корупційних кримінальних правопорушень, зокрема, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, залишаються глобальними для українського суспільства, адже становлять загрозу для демократичних перетворень у державі. Виняткової актуальності дослідження набуває в умовах інтеграції України до Європейського Союзу (далі – ЄС), особливо після надання 2022 року нашій державі статусу кандидата на вступ до ЄС. Нині, за складних умов подолання збройної агресії РФ, розпочинається нова сторінка в історії на шляху цілеспрямованого руху України до повноправного членства в ЄС, що, зі свого боку, передбачає обов'язкове проведення системи докорінних і послідовних реформ. Визначальними серед них є ефективне запобігання та реальна протидія будь-яким корупційним діянням, швидке й об'єктивне розслідування корупційних кримінальних правопорушень, невідворотність покарання за їх учинення для винних осіб.

На сьогодні невтішними є дані міжнародних антикорупційних рейтингів і національних звітів протидії корупції в Україні. Так, індекси сприйняття корупції Міжнародної організації Transparency International (Corruption Perceptions Index, далі – CPI) за останнє десятиліття засвідчують стабільно високий рівень корупції в нашій державі. Зокрема, у рейтингу CPI 2022 Україна серед 180 країн світу посіла 116-те місце (для порівняння – на одному рівні з такими африканськими державами, як Алжир, Ангола, Замбія тощо), набравши лише 33 бали зі 100 можливих [1, 2]. Наведене є підтвердженням наявності прірви між Україною та країнами з низьким рівнем корупції, необхідності здійснення кропіткої зосередженої роботи на шляху до одужання нашої держави від цієї «важкої недуги».

У цьому контексті така вкрай незадовільна ситуація для України щодо рівня корупції упродовж тривалого проміжку часу, її небезпечність для суспільства та держави загалом зумовлюють активізацію наукового інтересу з боку як учених, так і практиків. Саме тому існує нагальна потреба наукового супроводження діяльності суб'єктів боротьби з корупцією, зокрема щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Така проблематика має комплексний характер й охоплює техніко-криміналістичний, тактико-організаційний і методико-криміналістичний напрями, та може бути

розв'язана шляхом розроблення теоретичних основ і науково-практичних рекомендацій розслідування злочинів корупційної спрямованості [3, с. 3].

Запорукою підвищення ефективності протидії корупції в цілому та зокрема, вчиненню корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (так званому хабарництву) як найрозповсюдженіших серед них, є правильне встановлення під час досудового розслідування, а так само під час судового розгляду предмету доказування, тобто обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Серед цих обставин наріжним каменем у їх фундаменті, що закладає основу для такого міжгалузєвого правового інституту як суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення (у т.ч. будь-якого корупційного), є встановлення *винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення такого правопорушення.*

Актуальність дослідження окреслених питань кореспондується з недостатністю наукової розробленості даної проблематики та необхідністю подальших наукових розвідок. Адже визначення переліку конкретних обставин, які підлягають встановленню під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень має не тільки наукове, але й практичне значення для ефективного досягнення стороною обвинувачення завдань кримінального провадження. Практичний аспект полягає також у тому, що така діяльність не тільки забезпечить повноту та об'єктивність дослідження самої події кримінального правопорушення, встановлення винуватості особи, а є, так би мовити, дорожньою картою досудового розслідування взагалі.

Процес встановлення фактичних обставин під час досудового розслідування кожного кримінального провадження відбувається в межах загального предмета доказування, під яким в силу положень статті 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) розуміють визначені у вказаній нормі ряд обставин, які підлягають доказуванню і мають значення важливе для кримінального провадження [4].

Вважаємо сучасним підхід науковця С.В. Самойленка, який наголошує, що обставинами, які підлягають встановленню, слід вважати систематизовані на основі норм кримінального та кримінального процесуального права фактичні дані, які як включаються у предмет та межі доказування, так і подекуди виходять за їх межі, водночас не встановлення яких виключає повне та всебічне дослідження предмета доказування, що необхідні для реалізації завдань кримінального провадження, під час його досудового розслідування та судового розгляду [5, с. 355].

Підкреслюємо, що обставини, викладені у статті 91 КПК України, мають узагальнюючий, орієнтуючий характер для досудового розслідування всіх видів кримінальних правопорушень (у т.ч. і

корупційних), такі обставини в теорії доказів ще називають загальним предметом доказування. Однак слід врахувати, що «індивідуалізація» предмета доказування під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень здійснюється з урахуванням вимог диспозицій відповідних кримінально-правових норм Кримінального кодексу України (далі – КК України), за якими кваліфікується таке діяння, що підлягає доказуванню.

Більш детально зупинимось на висвітленні, визначених п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України таких обставин як *винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень форми вини, мотиву та мети* як визначальних обставин, які підлягають доказуванню у таких кримінальних провадженнях.

Поняття вини, її форм та умислу законодавцем чітко визначено в кримінальному законі, виходячи із змісту статей 23, 24, 2, 11 КК України [6]. Водночас звертаємо увагу на винність як ключову характеристику діяння, враховуючи, що саме визначення діяння як «винного» розтлумачується під час дослідження суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Загальновідомо, що доказування вини підозрюваного повністю покладається на сторону обвинувачення та ґрунтується на основі зібраних під час досудового розслідування доказів протиправної діяльності такої особи, які в т.ч. підтверджують її винуватість у вчиненні кримінального правопорушення.

Розглядаючи питання встановлення обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування кримінальних проваджень щодо корупційних кримінальних правопорушень обов'язковою та необхідною умовою є встановлення вини особи у вчиненні такого правопорушення, тобто внутрішнього психічного ставлення особи до вчинюваних дій, спрямованих на вчинення конкретного кримінального правопорушення, що являє собою основну ознаку суб'єктивної сторони даної категорії правопорушень.

Доказування суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, а особливо корупційних, складає першооснову слідчої діяльності і викликає неабиякі юридичні баталії між сторонами в кримінальному провадженні щодо питань вірної правової кваліфікації, встановлення законності підстав для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності з урахуванням достатності зібраних доказів тощо. У цьому ракурсі, основоположну роль відіграє доведення суб'єктивної сторони вчиненого діяння, адже без наявності (доведення) вини (умислу) апіорі у діях таких осіб відсутній склад такого правопорушення. Тобто, іншими словами відсутність вини виключає суб'єктивну сторону, а відтак і не утворює складу будь-якого кримінального правопорушення (в т.ч. корупційного).

Сторона обвинувачення, враховуючи високий рівень латентності корупційної злочинності, а так само активні заходи конспірації та протидії з боку зацікавлених осіб, не завжди у повній

мірі може зібрати беззаперечні докази, що прямо підтверджують саме психічне ставлення особи до вчинюваного конкретного кримінального правопорушення та відповідних наслідків, що виражається у формі умислу (прямого або непрямого). Це, насамперед, важливо та актуально під час досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних проваджень у ситуаціях, коли не вдалося, у т.ч. шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів, зафіксувати основні розмови або їх частини, які б прямо підтверджували винуватість службової особи або інших співчасників, їх умисел як форму вини, мотив та мету.

Поряд з цим, у таких випадках навіть від показань будь-кого із причетних осіб, підтверджених іншими зібраними доказами у кримінальному провадженні, залежить правильність правової кваліфікації та подальше можливе вирішення питання щодо перекваліфікації (наприклад, на те чи інше корупційне кримінальне правопорушення, передбачене ст.ст. 368, 369, 369-2 КК України або на відповідне некорупційне, менш суспільно-небезпечне, зокрема, передбачене ст. 190 КК України – шахрайство тощо), а так само залежить можливість притягнення до кримінальної відповідальності всіх винних осіб, що є першочерговим завданням кримінального провадження.

Отже, презюмується, що встановлення та доказування стороною обвинувачення вини (психічного ставлення) осіб (у т.ч. службових), причетних до вчинення корупційних кримінальних правопорушень є надзвичайно важливим та складним процесом, який можливо здійснити, перш за все, за допомогою комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, які дають змогу об'єктивно встановити механізм та характер протиправних дій, що відображають певне психічне ставлення таких осіб без будь-яких суб'єктивних чинників, які, наприклад, можуть ґрунтуватися лише на показаннях останніх або зацікавлених осіб, які забезпечують їм алібі тощо.

Розділяємо думку видатного вченого В.Я. Тація, котрий стверджує, що поряд із доказуванням вини особи підлягає також доказуванню мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення, які хоча і мають факультативне значення для кваліфікації, але обов'язково враховуються при визначенні суспільної небезпеки вчиненого, особи злочинця та при призначенні судом покарання [7].

Водночас, хоча мотив і мета хоча й не є тотожними, але вони тісно взаємопов'язані та корелюють між собою, становлячи ту психологічну основу, на якій «зароджується» вина. Умисел та корисливий мотив можуть вважатися суб'єктивною ознакою всіх без винятку корупційних кримінальних правопорушень, оскільки всі вони пов'язані із бажанням та метою отримати неправомірну винагороду так би мовити «в обмін» на прийняття відповідного рішення або утримання від його прийняття службовою особою.

Підсумовуючи, слід зазначити, що комплексне дослідження винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, вини, мотиву та мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню у таких кримінальних провадженнях, є дороговказом для подальшого успішного виявлення, попередження даної категорії кримінальних правопорушень, фундаментом для якісного їх документування та ефективного розслідування, що дає змогу на основі аналізу низки психологічних складників винних осіб встановити типові слідчі ситуації, вирішити питання щодо планування розслідування, тактики проведення більшості слідчих (розшукових) та процесуальних дій, а так само сприятиме вирішенню тактичних та стратегічних завдань кримінального провадження. Більш того, вивчення природи, психологічного та юридичного значення умислу, мотивів та мети вчинення вказаної категорії кримінальних правопорушень не тільки сприяє повному та об'єктивному встановленню всіх фактичних обставин під час досудового розслідування, а і є запорукою ефективного доказування вини, надання належної, правильної правової кваліфікації та розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, забезпечення подальшої індивідуалізації покарання судом.

Список використаних джерел

1. Індекс сприйняття корупції – 2022 // Transparency International Ukraine. – 2022. – URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryinyattya-koruptsiyi-2022/>.

2. Corruption Perceptions Index – 2022 / Transparency International Ukraine. – URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> ; <https://cpi.ti-ukraine.org> .

3. Шепітько В.Ю., Журавель В.А. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посіб. Х.: Харків юрид., 2013. 220 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

5. Самойленко С.В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук»*. 2022. № 4 (2022). С. 353–357. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267845>; doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.64>.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001, № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

7. Тацій В.Я. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. За загальною редакцією Тацій В.Я. та інших (2012). URL: <http://westudents.com.ua/glavy/63506-stattya-91-obstavini-yak-pdlyagayut-dokazuvannyuu-krimlnalnomu-provadjen.html>.